

Wie oren heeft om te horen, die hore!

*Een informatie- en trainingsmiddag/avond
over seksueel misbruik in de kerkelijke gemeente.*

Eindwerkstuk voor de opleiding 'Beschadigd Lichaam'
o.v.v. SMPR en Protestantse Theologische Universiteit

Docenten:

Lenny van den Brink, coördinator SMPR
Prof. dr. Heleen Zorgdrager, PThU

Diederiek van Loo
Amersfoort, november 2020

voorwoord

Mijn opdracht als stadsdominee in Amersfoort brengt mij met veel verschillende mensen in contact, mensen zowel binnen als buiten de kerken. Het leek me een kwestie van tijd voordat ik geconfronteerd zou worden met vragen rondom seksueel misbruik, dat zo heftige 'Umwertung aller Werte'. Vragen van een slachtoffer, nu of in het verleden, van andere betrokkenen, kerkleden of kennissen, of vragen vanuit de publieke opinie. En ik wist dat ik dan niet genoeg kennis in huis had voor een adequate reactie.

Daarom heb ik me opgegeven voor de basisopleiding van het expertisecentrum SMPR, het Meldpunt seksueel misbruik in de kerk. Mijn drijfveer was dus de pastorale en kerkelijke interesse in wat deze ernstige ontsporing van een pastorale relatie doet met mensen en met geloofsgemeenschappen. De impact op individu en gemeenschap bleek nog groter dan ik al wist. Seksueel misbruik is als een giftig zuurdesem dat alles wat heilig is doortrekt en aantast: vriendschap, liefde, relaties, gemeente, geloof, hoop en liefde, liederen, gebeden.

Ter afronding van dit basisgedeelte zouden we een essay schrijven. Ik was nog nieuwsgierig naar de specifieke positie van vrouwelijke predikanten op het gebied van seksueel misbruik in een pastorale relatie, want dat is niet veel aan de orde gekomen. Als seksueel misbruik gezien moet worden als misbruik van macht luidt die vraag dus eigenlijk: hoe zit het met macht van vrouwelijke predikanten, en dan vooral: tegenover mannelijke gemeenteleden? Status en leeftijd en gender zijn belangrijke parameters voor machtsverhouding. Als jonge vrouw heb ik mij nog al eens de minst machtige gevoeld in een pastoraal gesprek tegenover Belangrijke Mannen, CEO's van grote bedrijven, dertig jaar ouder dan ik, met een tienvoudig salaris - ook geld doet er toe -, die ervanuit gingen dat 'dienstbaar zijn' mijn roeping was.

Maar ik besloot voor het essay toch aan te sluiten bij mijn werk als stadsdominee en me te verdiepen in wat er gedaan zou kunnen worden aan voorlichting en daarmee aan preventie. De SMPR beschikt over een meldpunt, over gemeentebegeleiders en vertrouwenspersonen, en ook 'preventie' en 'voorlichting' behoren tot de taken van de SMPR. De SMPR wil dat kerkgenootschappen werk maken van preventie door beleid te maken en toe te zien op de uitvoering. (Beleidsplan SMPR 2020-2023, website SMPR). In 2019 is daartoe de website www.veiligekerk.nl opgezet. Deze site heeft een volledig stappenplan waar verschillende commissies een jaar of langer mee bezig kunnen zijn. Prima, maar erg uitgebreid.

In de folders van de SMPR vind ik veel gedetailleerde informatie, maar de toon is vooral zakelijk en juridisch en ook dat nodigt kerkenraden of andere groepen niet uit om zich er vrijwillig in te verdiepen. Zo wordt alle bij SMPR opgedane kennis en ervaring rondom seksueel misbruik niet erg breed gedeeld, hoewel de projectgroep die op last van de synode van de Protestantse Kerk in Nederland in 2019 het beleid inzake misbruik evalueerde dat wel als aanbeveling gaf.

Het gevolg hiervan is dat er telkens weer als een donderslag bij heldere hemel in een gemeente 'een bom barst' en dat mensen te midden van heftige emoties moeten handelen. En dat zonder de steun van alle kennis die anderen al hebben opgedaan.

Daarom besloot ik als essay een trainingsbijeenkomst te maken waar in één dagdeel de basale kennis over seksueel misbruik in de kerk kan worden gedeeld. Ik filterde voor deze training alle artikelen en literatuur uit de basisopleiding en de studiedagen op noodzakelijkheid en op bruikbaarheid voor preventie. Ik ga deze training binnenkort geven in het ministerie van predikanten in Amersfoort en in een scholingsavond voor ambtsdragers. En ik hoop dat dit materiaal ook nuttig kan zijn voor anderen die zo'n training zouden willen geven.

De afbeelding op het titelblad toont Sint Joris die de draak verslaat en daarmee de jonkvrouw redt. (schildering van Paolo Ucello, Italië, 1432) De draak is beeldtaal voor het kwaad en Joris is de aardse evenknie van de aartsengel Michael, die op bevel van God het kwade bestrijdt.

Joris is de patroonheilige van de stad Amersfoort en hij spoort mij en alle andere inwoners van deze stad aan om de boze machten die mensen gevangenhouden te bestrijden. Ik heb met deze training aan de oproep van Sint Joris gehoor willen geven.

Waarom deze training?

Jaarlijks zijn er tientallen meldingen van seksueel misbruik in alle sectoren van de samenleving: hulpverlening, sport, cultuur, scholen - en helaas ook in kerken. De afgelopen jaren zijn er gemiddeld 15 meldingen per jaar vanuit de kerken die aangesloten zijn bij de SMPR (de Rooms-Katholieke Kerk is hier niet in vertegenwoordigd). Seksueel misbruik is geen marginaal verschijnsel. En het zet het dagelijkse reilen en zeilen in een gemeente op zijn kop.

Daarom is het belangrijk dat beroepskrachten en vrijwilligers in de kerk met elkaar nadenken over macht en over grenzen. Dat ze op de hoogte zijn van de mechanismen van (en de adequate opvang bij) grensoverschrijdend gedrag in het pastoraat.

De SMPR (het expertisecentrum bij situaties van seksueel misbruik in een pastorale of gezagsrelatie) karakteriseert het bekend worden van een situatie van seksueel misbruik in de gemeente als 'de bom barst'. Zo verpletterend, onverwachts en chaotisch ervaren betrokkenen een melding van seksueel misbruik in hun gemeente.

En midden in een bombardement is niet het goede moment om nieuwe dingen te leren of om met elkaar rustig alle handelingsopties te overwegen. Dat kan beter al eerder plaatsvinden, op een veilig moment, in een veilige setting, zonder hoogoplopende emoties en partijvorming, zonder de hete adem van de krant in je nek, zonder zorgen voor het voortbestaan van de gemeente en het welzijn van alle betrokkenen. Kortom: zonder dat er 'een bom gebarsten is'.

Het is dus wijs (en moedig) om het vóórkomen van seksueel misbruik in de kerk onder ogen te zien. Eeuwenlang heeft de kerk en de maatschappij weggekeken, maar de #MeToo beweging maakt duidelijk dat we niet meer kunnen doen alsof deze 'inconvenient truth' niet bestaat of ons niet aangaat. Er zijn pastores (of ouderlingen, diakenen, of jeugdleiders) die grenzen overschrijden en daarmee veel kwaad aanrichten. Dat is de realiteit.

Het is echter voor de betrokkenen lang niet altijd helder wat er met 'seksueel misbruik' precies bedoeld is, zoals blijkt uit het antwoord van een kerkelijk werker die ik sprak over de sores van de buurgemeente van waar zij werkt, waar een klacht loopt tegen de predikant vanwege seksueel misbruik. "Ja, maar het is niet wat jij denkt, hoor" zei ze. "Want in de krant stond dat het misbruik was, maar het was gewoon vrijwillig, ze zijn er sámen vandoor gegaan. Gelukkig heeft de kerkenraad heel goed gehandeld: ze zijn allemaal meteen om hun predikant heen gaan staan." Hier gaat in een paar zinnen veel mis - en daardoor ook in het handelen van de betrokkenen. Niet uit onwil, maar uit gebrek aan kennis.

In deze leemte heb ik willen voorzien door midden van deze 'eerste verkenning'. Behapbaar voor elke kerkenraad of groep. Mijn hoop is dat als predikant, gemeenteleden, kerkenraad of beleidsgroep weten wat 'seksueel misbruik in pastorale relaties' is en hoezeer het mensen raakt, zij alerter kunnen zijn op signalen van misbruik, en op het algemene klimaat in de gemeente. En dat ze weten wat te doen mocht het ooit op hun pad komen. Want uit onderzoek blijkt dat veel slachtoffers niet alleen schade ondervinden door de grensoverschrijdende pastor, maar ook door de onhandige of zelfs onbarmhartige reactie van kerkenraad en gemeente, die leidt tot eenzaamheid en uitsluiting. Misbruik is geen zaak tussen dader en slachtoffer alleen. De hele gemeente is erbij betrokken.

Bij deze training gaat het niet alleen om kennis overdracht, maar ook om de eerste emoties te delen die opkomen, want dit onderwerp gaat niemand niet in de koude kleren zitten. Het mooie van je hierin verdiepen is dat je eens te meer beseft wat ons in de kerk 'heilig' is en waar we pal voor moeten staan. De unieke waarde van een kerkelijke gemeente en een pastorale relatie móeten we beschermen tegen ontsporing. "Laten we (...) het zwijgen over seksueel misbruik doorbreken. Openheid werkt drempelverlagend voor slachtoffers en een goed geïnformeerde gemeente is toegerust voor adequate erkenning en opvang". (Adriana Balk, Handelingen 2018/3, p. 48/49) Ik spreek in deze training vanuit de situatie dat de dader een man is en de misbruikte een vrouw. Dat is verreweg de meest voorkomende situatie, maar uiteraard is dat geen wet van Meden en Perzen. Het komt ook voor dat mannen het slachtoffer zijn van grensoverschrijdende praktijken van een vrouw of van een andere man.

Misschien rijt het spreken over misbruik bij sommigen oude wonden open – rouw en trauma's kennen geen tijd. Ik hoop dat zij zich niet schamen voor wat hen overkwam, maar als leermeester durven op te treden voor anderen. En dat zij een luisterend oor vinden bij hun broeders en zusters in de gemeente. Of, als dat als meer gepast wordt gevoeld, bij de vertrouwenspersonen van SMPR, via www.smpr.nl.

doelgroep: voor wie is deze training bedoeld?

Deze training is gericht op iedereen die bij de kerk betrokken is, maar nooit van dichtbij te maken heeft gehad met seksueel misbruik.

- predikanten, kerkelijk werkers/pastoraal werkers (bijvoorbeeld een werkgemeenschap of in een grotere plaats een ministerie van predikanten), theologiestudenten.
- diakenen – als workshop op de diaconale dag, samenwerkende diaconieën in plaatselijke of regionale verbandenkerkenraden,
- wijkkerkenraden of Algemene Kerkenraden

Ik ga hierbij uit van een kerk binnen de PKN. Deze training zou ook gedaan kunnen worden als gemeenteberaad, met een beleidsplangroep, in het programma van vorming en toerusting, met vrouwengroepen, 20/30-ers kringen etc. De groepsgrootte ligt niet vast, 6-12 personen is ideaal.

doel van deze training: inzicht krijgen in het vóórkomen van seksueel misbruik in een pastorale relatie, preventie door kennisverwerving.

Door kennis te verwerven van het fenomeen seksueel misbruik en de mechanismen van macht kan gewerkt worden aan een integer klimaat binnen de gemeente. Het bespreekbaar maken van seksueel misbruik en van het nut en de noodzaak van grenzen stellen maakt mensen sterk en alert. Wat geen woorden krijgt, is ondenkbaar. En zo kan seksueel misbruik voortwoekeren.

effect van deze training, leerdoelen:

Basale kennis over de volgende punten:

- wat verstaan we onder seksueel misbruik?
- welke factoren spelen een rol bij grensoverschrijding van een integer pastoraal contact naar seksueel misbruik?
- wat wèl en wat níet te doen mocht je in de gemeente te maken krijgen met seksueel misbruik.
- de eigen emoties rond dit onderwerp onderkennen en uiten.

wie kan de training geven?

In principe kan iemand uit de eigen omgeving de training geven met behulp van dit materiaal. De predikant of iemand werkzaam in kerkelijk werk, geestelijke gezondheidszorg, onderwijs, hulpverlening, agogische of pastoraal-psychologische praktijken etc. Eventueel kan er een beroep worden gedaan op trainers van de SMPR die de training op locatie komen geven.

De dia's van de powerpoint kunnen getoond worden, de begeleidende aantekeningen bij elke dia zijn voor de leider ter informatie.

opbouw van de training:

Dia 2,3,4 van de powerpoint bevatten vooral feitelijke informatie, dia 5,6,7 gaan over dader / slachtoffer en dia 8,9,10 over wat seksueel misbruik met de gemeente doet.

Dia 11 bevat een mogelijke sluiting van de avond. Een pauze na dia 7 geeft een logische indeling.

extra modules

Naast de powerpoint die de basis vormt van deze training zijn er enkele optionele modules, met verschillende werkvormen die geschikt zijn voor groepen die een hele studiedag hebben gepland en die na het plenaire gedeelte uiteen willen gaan om in kleine groepen verder door te praten over een onderwerp naar keuze. Ook groepen die een paar keer samen willen komen rond dit onderwerp kunnen hier iets vinden. Deze modules gaan over #metoo & de bijbel, framing in woord en beeld, vergeving, kerkdiensten, kerkrecht.

MODULE A: #MeToo & de bijbel.

Over zwijgen en spreken. Over identiteit. Over grenzen – wie bepaalt de grens en wie bepaalt wat 'grensoverschrijdend' is? Hoe speelt gender een rol in onze gemeente, en in ons luisteren naar Bijbelverhalen? Hoe komt iemand van getraumatiseerd zwijgen tot publiekelijk spreken en welke theologische beelden, noties en verhalen hebben we om deze 'moed om te spreken' te belichten, te bevestigen en te ondersteunen? Welk Bijbelverhaal biedt een bedding aan deze ervaringen van vrouwen? (Heleen Zorgdrager, Gemeenschappelijk 'wondenwerk', artikel in Handelingen 2018/3, p.31)

Werkvorm: We lezen het gedicht ALS JE NOOIT van Babs Gons en zoeken een Bijbelverhaal dat een lamp kan zijn voor onze voet en een licht op ons pad.

MODULE B: Framing in woorden en beelden.

We ervaren het effect van woorden en beelden, bijvoorbeeld bij de veelgebruikte woorden 'veilige gemeente' en 'slachtoffer'.

Bij een 'onveilige kerk' denk ik aan gammele keukentrapjes, oude elektrische bedrading en nooddeuren die niet open kunnen. Niet aan seksueel misbruik. Ik zou een gemeente die daar aandacht voor heeft liever 'integer' noemen in plaats van veilig. Ik hoef niet beschermd te worden, maar wil wel met respect behandeld worden (www.lerenpionieren.nl). Vanuit het gebruik van het woord 'veilig' is het een volgende stap naar het cultureel bepaalde beeld van hoe een slachtoffer is. Een slachtoffer is onschuldig, passief, machteloos, zielig. "Maar wij zijn helemaal niet zielig, maar juist sterk. Heel sterk. Maar dat leer je later pas. In het begin voel je dat helemaal niet zo. Ik heb wel het gevoel dat ik gevochten heb onder eigen naam. Wie ik ben. Wie ik zelf ben." (Charlotte, citaat uit Christiane van den Berg: Ik stond buiten, maar ik stond wel te kijken).

werkvorm:

We bekijken enige publieke uitingen van websites en folders van de SMPR en aanverwante organisaties. Stel: er is een nieuwe folder nodig om mensen te attenderen op het bestaan van een meldpunt SMPR. Hoe ziet die folder eruit? Welke kleuren wil je gebruiken? (rood? zwart/grijs/bruin? groen? fluorescerend roze?) Wat voor afbeelding staat erop? Zie je een kerkinterieur? Een vrouw, op de rug gezien, zittend met afhangende schouders, eenzaam? Of zie je een vrouw, en face gezien, vastberaden, met anderen op de achtergrond? Maak een moodboard voor een publieksfolder.

MODULE C: Vergeving.

De meest gestelde vraag of geslaakte uitroep in een proces van seksueel misbruik in de gemeente is "we moeten toch vergeven?" Maar waarom eigenlijk? En wanneer? En wie moet wie vergeven? En hoe dan? Kortom: belangrijk, maar nog niet zo eenvoudig.

werkvorm: het verder doorpraten over dia 8 van de powerpoint-presentatie, eventueel aan de hand van een stellingen spel. (masterthesis M.C. Hansen-Couturier, 2017)

MODULE D: Kerkdiensten in crisistijd.

Wat te lezen, te bidden, te zingen in de samenkomsten van een gemeente die te maken heeft met seksuele grensoverschrijding van de voorganger?

De eredienst biedt benadeelden niet altijd de troost die zij nodig hebben, veel vertrouwde woorden hebben een nare bijmaak gekregen. In het beleidsplan van de SMPR over de jaren 2020-2023 staat het voornemen om op haar website bouwstenen te verzamelen voor liturgie en verkondiging die rekening houden met mensen in en na situaties van seksueel misbruik in pastorale relaties.

werkvorm: Stel je voor: de predikant van jouw gemeente is veroordeeld vanwege grensoverschrijdend gedrag. De gemeente worstelt met haar identiteit, haar geloof, haar samenkomsten. Laat ieder in het liedboek dat de gemeente gebruikt een lied zoeken dat hem/haar kracht geeft. Wissel uit waar voor jou de krachtbron zit in dit lied. Is het de melodie, de taal, het verhaal, de troost? Welk beeld van God/Jezus wordt in dit lied naar voren gehaald? Zou je het liever voor jezelf zingen of is het een lied om samen te zingen in de zondagse eredienst? En als er tijd is: welke liederen zou je beslist niet willen zingen in deze periode? Welk lied bekijk je nu met nieuwe ogen, klinkt nu op een andere manier in je oren dan vroeger?

MODULE E: Kerkrecht.

Een belangrijk onderdeel in het beteugelen van de chaos in een gemeente waar 'een bom gebarsten' is: weten wat er kerkordelijk en juridisch wel en niet kan / mag / moet. Met welke kerkelijke colleges en regelingen krijgt een kerkenraad te maken?

Voor degenen in een groep die zich beslist niet veilig voelen om te spreken over mannen, vrouwen, relaties en seks is het wijs om d.m.v. deze module een geaccepteerde 'vluchtroute' aan te bieden. Want ook hier is het belangrijk om grenzen te eerbiedigen zonder dat mensen buitenspel gezet worden. In deze module heerst de zekerheid en veiligheid van regels, recht en protocollen.

Welke kerkelijke colleges en regelingen zijn er en waar krijgt een kerkenraad mee te maken? Over opzicht, visitatie, financiën, ontslag, over het verschil tussen een klacht en een melding.

werkvorm: het PKN protocol voor gemeenten die geconfronteerd worden met (seksueel) misbruik in pastorale- en gezagsrelaties.

Gedicht bij MODULE A: #MeToo

Als Je Nooit

*als je nooit in haar schoenen hebt gelopen
nooit met je sleutels tussen je vingers
door het donker hebt gefietst
een extra large hoodie over je jurk hebt aangetrokken
je hakken verwisseld voor sneakers
om zo hard mogelijk door de nacht naar huis te trappen*

*als je nooit in haar schoenen hebt gelopen
niet weet hoe uitputtend het is om ogen en oren
over je hele lichaam te dragen
de haren in je nek je als alarmbellen
te laten vertellen
wanneer je moet maken dat je wekomt
je altijd in je hoofd aan het rekenen bent,
hoe laat je waar aankomt,
wanneer je moet vertrekken
en of je dan nog net op tijd
niet hardlopen in het donker
niet via het park
in de trein niet op een tweezitsbankje zitten
groepjes vermijden
nooit je drankje uit het oog verliezen*

*als je nooit in haar schoenen hebt gelopen
niet weet hoe het is om
oogcontact te vermijden, te doen alsof je belt
stoerder te gaan lopen
een busje haarlak in je mouw te dragen
via winkelruiten in de gaten te houden
wie er achter je loopt
een omweg te maken zodat je achtervolger
niet ziet waar je woont
om dan soms het grootste gevaar
in je eigen huis te treffen
het zijn toch vaak bekenden*

*als je nooit in haar schoenen hebt gestaan
het gevoel niet kent geen adem meer te kunnen halen
omdat iemand opeens een deur in het slot draait
de taxi onverwachts afslaat
als je nog nooit je telefoon
zo stevig hebt vastgegrepen
dat het harde kunststof hoesje barst
omdat het je enige hoop op redding is*

*als je niet weet hoe het is om in haar schoenen te staan
niet weet hoe het voelt
niet gehoord, niet geloofd
niet geholpen te worden
om de volgende ochtend
gewoon weer een nieuwe dag te beginnen
de verse wonden, de schade
onzichtbaar
onder je kleding, je huid
vanachter een glimlach
de dag zien door te komen*

*vertel dan nooit
wat zij moet doen
wat ze moet dragen
dat ze moet baren
en hoe zich te gedragen*

*hoe te bewegen
wanneer te spreken
hoe ze haar lichaam
hoe ze haar leven*

*maar leer de wereld van haar houden
zo hard dat ze nooit meer achterom hoeft te kijken
zo hard dat ze mag dansen wanneer ze wil
gaan waar ze wil
laat de wereld nu verdomme eens beginnen
hartgrondig van haar te houden*

Babs Gons (1971) is spoken-word-artiest, theatermaker, host en docent creatief schrijven. Ze staat met haar werk op festivals, in musea, debatcentra en bibliotheken, draagt voor op radio en tv en reisde met haar werk af naar onder meer Zuid-Afrika, Soedan, Curaçao en Brazilië. Dit gedicht is geschreven voor Trouw en gepubliceerd in februari 2020